

“ชุมชนบ่อแก้ว : การต่อสู้ความเป็นธรรมในที่ดินถิ่นอีสาน สู่อำนาจการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน”

เรื่อง : วิชุนัย ศิลาศรี/ สุวรรณ ศรีสวัสดิ์

เรียบเรียง : อัมพร ประไพรินทร์

ที่ดินเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของมนุษย์ เนื่องจากต้องมีที่ดินเพื่อยู่ออาศัย เป็นแหล่งทำมาหากิน ทั้งการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และทำกิจกรรมอื่นๆ เพื่อให้มีชีวิตอยู่อย่างสมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรที่ดินมีอยู่อย่างจำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์มักไม่มีขอบเขตจำกัด และนับวันยิ่งจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนก่อให้เกิดความขัดแย้งทั้งจากประชาชนด้วยกันเอง และจากหน่วยงานรัฐกับประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ เพื่อนำไปที่ดินไปใช้ประโยชน์ต่างๆ เช่น เป็นที่อยู่อาศัย ศูนย์การค้า หรือแม้แต่ทำถนน สร้างเขื่อน เป็นต้น นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในเรื่องที่ดิน

พี่น้องสมาชิกชุมชนบ่อแก้ว
ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ

ชุมชนบ่อแก้วเป็นหนึ่งในชุมชนที่ชาวบ้านร่วมกันต่อสู้และผลักดันจนนำมาสู่การแก้ไขปัญหาทั้งเรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัย เพื่อสร้างชุมชนในพื้นที่ที่ทุกคนช่วยกันออกแบบให้เกิดการจัดการที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาทั้งเรื่องสิทธิ ความเสมอภาค เพื่อให้ได้รับสิทธิเท่าเทียมกันทุกคน

การประกาศเขตป่าสงวนทับที่ทำกินและการสัมปทานที่นำมาสู่การไล่รื้อที่ไม่เป็นธรรม

ในปี พ.ศ. 2516 กรมป่าไม้ ได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติภูซำผักหนามทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน โดยการผ่านเป็นกฎหมายป่าไม้ที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่แล้วตั้งทรัพยากรที่ดินจากประชาชน โดยมีได้คำนึงถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเลยแม้แต่น้อย ต่อมาในปี พ.ศ. 2521 กรมป่าไม้ได้ให้สัมปทานกับองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) เนื้อที่ 20,000 ไร่ แต่องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้กลับปลูกป่าทับที่ทำกินของชาวบ้านและผลักดันราษฎรออกจากพื้นที่และปลูกได้เพียง 4,401 ไร่ จนในที่สุดชาวบ้านผู้เดือดร้อนเข้าปฏิบัติการยึดพื้นที่พร้อมกันจัดตั้ง “ชุมชนบ่อแก้ว ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ” ขึ้นมาเพื่อแสดงสัญลักษณ์ความเป็นเจ้าของพื้นที่และเรียกร้องความเป็นธรรม เป้าหมาย คือ การปกป้องสิทธิใน

เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ลงพื้นที่ติดป้ายขลิบพื้นที่ออกจากพื้นที่

ที่ดินของชุมชน ร่วมกับขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (P-MOVE) และในที่สุดแกนนำชุมชนถูกดำเนินคดีแพ่งฟ้องขับไล่ บุกรุก ผั่วฉาง จากองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ โดยมีนายนิด ต่อทุน และพวกจำนวน 31 ราย และระหว่างการต่อสู้ทางคดีดำเนินการอย่างยาวนานนี้ นำไปสู่การเรียกร้องให้ นางสาวกาญจนา ศิลปะอาษา ประธานทีมยุทธศาสตร์รัฐมนตรีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ในขณะนั้น) ลงพื้นที่หาทางออก แก้ไขปัญหาร่วมกับ

หน่วยงานและชุมชนและชะลอการบังคับคดี ชุมชนบ่อแก้วได้พยายามนำร่องการทำ “โฉนดชุมชน” เพื่อนำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ได้ด้วยตนเอง

“เครียด กังวล โมโห มันเป็นความรู้สึกเสียในสิ่งที่เราเหมือนสูญเสียสิ่งที่เคยมีอยู่ ให้ความไม่เป็นธรรมที่เราเจอชีวิตนี้เหมือนหมดสิ้นทุกอย่าง ไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรต่อ ครอบครัว สังคม เพื่อนๆ เราจะไปอยู่ที่ไหน เขาบอกเลยว่าให้ไปรื้อออก ถ้าไม่รื้อจะรื้อให้แถมต้องเสียเงินค่ารื้ออีก” นางสาวรณ ศรีสวัสดิ์ ตัวแทนชุมชนบ่อแก้ว

ความเดือดร้อน ความทุกข์ยาก ความไม่เท่าเทียม

นายพิธา ลิ้มเจริญรัตน์ และคณะก้าวหน้า

ลงเยี่ยมพื้นที่ชุมชนบ่อแก้ว

ชุมชนบ่อแก้ว ถูกละเมิดสิทธิที่ทำกิน คงจะไม่เกินจริงไปด้วยพื้นที่เดิมก่อนจะถูกไล่รื้อออกนอกพื้นที่ มีการปลูกสร้างบ้านเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่หลากหลาย ถึงแม้จะไม่มีระบบสาธารณูปโภคที่ครบครัน แต่ก็พอจะมีอาชีพและรายได้ หลังจากที่ถูกไล่รื้อออกนอกพื้นที่ ชาวบ้านกระจายตัวกันไป บางคนถูกให้เซ็นยินยอมออกนอกพื้นที่ ผนวกกับการไม่มีระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานทุกอย่าง น้ำที่ใช้ต้องพึ่งพาตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการร่อนน้ำฝน ใช้รถไถสูบน้ำคลองขึ้นมาใช้ในการอุปโภคบริโภค แสงสว่างจากตะเกียง เทียน ไม่มีสวัสดิการ ชาวบ้านหาเช่ากินค่า มีอาชีพ

รับจ้างเป็นหลัก มีรายได้วันต่อวัน “วันไหนไม่ทำก็ไม่มีกิน” โดยเฉพาะครอบครัวใหญ่ หัวหน้าครอบครัวต้องทำงานทุกวันเพราะต้องเช่าแปลงที่ดินคนอื่นที่อยู่นอกพื้นที่ทำเกษตร ให้มีรายได้และเอาชีวิตรอดในแต่ละวัน พร้อมกับส่งลูกๆ ในครอบครัวไปเรียนหนังสือ แต่การเข้าถึงการศึกษาใช้ว่าเด็กๆ จะได้เรียนกันทุกคน บางคนต้องอาศัยบ้านญาติอยู่อาศัยสุดท้ายแล้วความวิตกกังวลที่ยังไม่หายไปคือสภาพจิตใจ ยังคงมีความรู้สึกไม่ปลอดภัยจากการที่ทุกคนรับรู้รับทราบถึงคดีความที่ยังไม่มีจุดสิ้นสุด

“ถือว่าคุณภาพชีวิต เหมือนคนชั้นสอง ชาวบ้านไม่ได้รับการดูแลทุกเรื่อง อาชีพ เงิน การศึกษา น้ำไฟ สวัสดิการที่ควรจะได้ ไม่เคยมาถึงมือเรา”

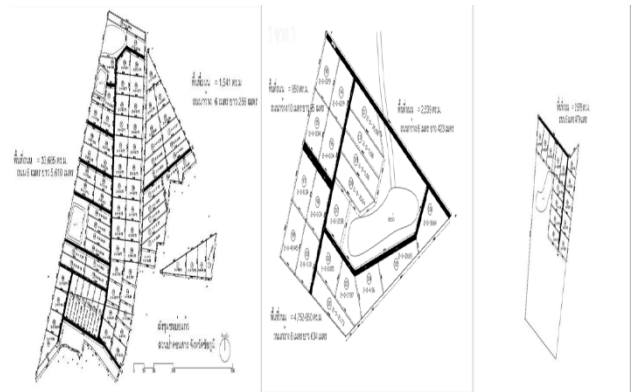
นางสาวรณ ศรีสวัสดิ์ ตัวแทนชุมชนบ่อแก้ว 14 ก.ค. 2568

สภาพความเป็นอยู่ของสมาชิกชุมชนเดิม

การพัฒนาพื้นที่ สภาพแวดล้อม ที่อยู่อาศัย และออกแบบชีวิตใหม่

หลังจากที่ชาวบ้านได้เข้ามาอยู่เป็นชุมชนและได้รับการส่งมอบที่ดินจำนวน 366-0-78 ไร่ ผ่านกลไกการจัดที่ดินทำกินให้ชุมชน (คทช.) จังหวัดชัยภูมิ เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินที่ทำกิน เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2563 จากนั้นได้จัดสรรที่ดิน ออกแบบชุมชน โดยทุกคนเห็นพร้อมกันว่าพื้นที่ทุกแปลงจะต้องมีถนนผ่าน ต้องสัญจรเข้าออกสะดวก มีการแบ่งโซนบ้านพักและโซนแปลงรวม ดังนั้น จึงได้ปรึกษากับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสานและสถาบัน

ผังชุมชนที่ออกแบบร่วมกันของชุมชน

ของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ในการช่วยกัน

ออกแบบผังของชุมชนทั้งหมด จากความต้องการของพี่น้องในพื้นที่ โดยมีการจัดสรรเป็นพื้นที่ เป็น 4 ส่วน 1) ส่วนที่เป็นที่ทำกินและอยู่อาศัย เกลี่ย คนละ 2 ไร่ รวม 250 ไร่ 2) พื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ จำนวน 4 ไร่ 3) พื้นที่แปลงรวม จำนวน 72 ไร่ 78 ตารางวา 4) พื้นที่สาธารณะประโยชน์ สระน้ำ ถนน 40 ไร่

เดิมที่ที่อยู่อาศัยของพี่น้องชุมชนบ่อแก้ว เป็นลักษณะบ้านไม้ไผ่มุงสังกะสี ไม่แข็งแรง ปลูกสร้างไว้เพื่อการจัดตั้งชุมชนสำหรับผลักดันการต่อสู้กับนโยบายภาครัฐ สภาพความเป็นอยู่ยากลำบากและไม่มีระบบสาธารณูปโภคใดๆ ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ป่ายุคาลิปตส ซึ่งเป็นไม้ที่ดูดซับแร่ธาตุในดินจนเกิดความแห้งแล้งเหมือนทะเลทราย ยากต่อการพัฒนาพื้นที่ทางเกษตรกรรม ดังนั้น ชาวชุมชนบ่อแก้วจึงเริ่มกำหนดและจัดสรรพื้นที่ให้แต่ละครัวเรือนๆ ละ 2 ไร่ เพื่อทำกินและอยู่อาศัยเบื้องต้น พร้อมกับการพัฒนาโครงการบ้านมั่นคงชนบท จำนวน 125 ครัวเรือน โดยใช้งบประมาณด้านสาธารณูปโภคในการกำจัดตอไม้และเริ่มปรับพื้นที่สำหรับการสัญจร เป็นอันดับแรก ทำให้ชุมชนเริ่มเห็นภาพอนาคต รับรู้ว่าจะจัดวางตำแหน่งบ้าน ตำแหน่งระบบระบายน้ำ ท่อประปาตรงไหน จากนั้นเริ่มปรับพื้นที่แปลงรวมก่อนเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับการทำเศรษฐกิจครัวเรือนและเป็นพื้นที่ส่วนกลาง เช่น ศาลาการประชุม สระน้ำ ในการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน

ภาพบ้านเดิมในอดีตของชุมชนบ่อแก้ว

ปรับปรุงพื้นที่ถนน ทางสัญจร และพื้นที่ส่วนกลาง

หลังจากนั้น สมาชิกชุมชนเริ่มเข้าพื้นที่แปลงตนเองเพื่อปรับปรุงพื้นที่ สำหรับการทำการเกษตร บางรายปลูกที่อยู่อาศัยชั่วคราว เตรียมการสำหรับการสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคง โดยสมาชิกได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาที่อยู่อาศัยจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หลังละ 40,000 บาท โดยมีข้อตกลงร่วมกันว่าสำหรับคนที่มีความพร้อมในการดำเนินการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยในพื้นที่แปลงนั้น ทำให้ชาวบ้านมี

ความหวัง มีชีวิตใหม่ รู้สึกได้ถึงความมั่นคงในชีวิตไม่จำเป็นต้องพึ่งพาญาตินอกพื้นที่อีกต่อไป พร้อมกับพื้นที่ที่ทำกินได้อย่างปกติสุข

บ้านนายบุญเพ็ง ภูมิคอนสาร จากงบโครงการบ้านมั่นคงชนบทและการสมทบส่วนตัว

“จากเมื่อก่อนที่เราคิดว่าเสียชีวิตไปแล้วลูกจะอยู่ยังไง ตอนนี้เราไม่ได้คิดแล้วเรามีบ้านมีที่ให้ลูกอยู่ต่อแล้ว ภูมิใจมากที่ได้ทำบ้านและที่ทำกิน หמדหวังก็มีความหวัง จากบ้านไม่มั่นคงมันก็มั่นคงขึ้นจากแต่ก่อน เหมือนได้เริ่มชีวิตใหม่”

นางวิษุณย์ ศิลาศรี ตัวแทนชุมชนบ่อแก้ว

รวมกลุ่มสร้างทุนหนุนการผลิตและการดูแลสมาชิกในชุมชน

ในชุมชนบ่อแก้ว ได้มีการรวมตัวกันของผู้ผลิตในนามกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อการจัดการที่ดินและการพัฒนาระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ชุมชนบ่อแก้ว ซึ่งเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จัดตั้งขึ้นเพื่อรับสิทธิในที่ดิน และร่วมกันบริหารจัดการที่ดิน และมีการลงหุ้นเป็นหลักประกัน ปัจจุบันมียอดสะสมหุ้น จำนวน 75,000 บาท โดยกลุ่มวิสาหกิจฯ จะเป็นผู้ดูแลกลุ่มทั้งหมดและมีกิจกรรม เช่น กลุ่มเลี้ยงกบ กลุ่มหมอนไหม กลุ่มเพาะกล้าไม้ กลุ่มเลี้ยงเป็ด-ไก่ กลุ่มตลาดบ่อแก้ว คาเฟ่ กลุ่มปลูกยางพารา ซึ่งในแต่ละกลุ่มจะมีการบริหารจัดการแยกย่อยออกไป โดยจะมีผู้ดูแลของแต่ละกลุ่ม ซึ่งตามหลักการทุกกลุ่มจะมีการจัดสรรรายได้เป็นส่วนๆ โดยแบ่งให้กับสมาชิกที่ลงหุ้น 40% แบ่งให้กลุ่มใหญ่บ่อแก้วเพื่อขับเคลื่อนงาน เช่น งานติดตามปัญหาที่ดิน สาธารณูปโภค และเตรียมพัฒนาพื้นที่ 10% จัดสรรให้กลุ่มย่อยได้เคลื่อนงานต่อ 15% ค่าตอบแทนคนดำเนินงาน 30% และสวัสดิการของสมาชิก 5% ทั้งนี้ ในระบบการจัดการปัจจุบันยังไม่ได้มีการปันผลให้กับสมาชิก เนื่องจากยังอยู่ในช่วงของการพัฒนากลุ่มและการลงทุนของกลุ่ม และกลุ่มเริ่มต้นจากทุนที่ต้องผลักดันเรื่องที่ทำกินและการพัฒนาพื้นที่ ผลการดำเนินงานส่วนใหญ่จึงเป็นไปในการปรับปรุงพัฒนาด้านการเกษตรเป็นหลัก เช่น กลุ่มเลี้ยงกบก็แบ่งรายได้ส่วนหนึ่งให้กับคนเลี้ยงและแบ่งอีกส่วนไปปลูกข้าวไร่และปลูกยาง เป็นต้น

จากพื้นที่ไม้ดัดเลื้อย เป็นพื้นที่หล่อเลี้ยงชีวิต

กลุ่มอาชีพหม่อนไหมในพื้นที่ชุมชนบ่อแก้ว

นอกจากการพัฒนาพื้นที่ใหม่แล้วแปลงของสมาชิกบ่อ

แก้วมีการ
ปลูกไม้
เศรษฐกิจ
เช่น
มะม่วง
น้อยหน้า
เงาะ
ทุเรียน

ลิ้นจี่ กล้วย มะกรูด มะนาว มะละกอ ส้มโอ ที่สร้างรายได้หลัก

ให้กับชุมชน นอกจากนี้ยังมีงบประมาณการสนับสนุนของ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ยังส่งเสริมให้พี่น้องรวมกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มเลี้ยงกบ ซึ่งปัจจุบันมีสมาชิกที่ดำเนินการอยู่ 24 ราย และมีการเชื่อมโยงไปถึงหน่วยงานประมงจังหวัด เข้ามาจัดฝึกการปฏิบัติการเพาะเลี้ยงกบ กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ดำเนินการอยู่ 10 ราย อยู่ระหว่างการทำงานร่วมกับ กรมหม่อนไหมที่จะสนับสนุนงบประมาณเพิ่มเติมในอนาคต รวมไปถึงกลุ่มหน่อไม้ที่มีสมาชิก 10 ราย นอกเหนือจากนั้น ชุมชนยังได้รับการสนับสนุนจากปศุสัตว์จังหวัด ในการเลี้ยงเป็ด ไก่ สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน เข้ามาส่งเสริมอบรมการทำกาแฟอีกด้วย

การจัดการพื้นที่ส่วนกลางในการทำอาชีพรวมก็เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา ปัจจุบันชุมชนบ่อแก้วมียกระดับพื้นที่ส่วนกลางเป็นร้านคาเฟ่ บ่อแก้วและตลาดชุมชน ที่สร้างรายได้ให้กับสมาชิกชุมชนบ่อแก้วได้เป็นอย่างดี

“ตอนนี้ มีรายได้จากพืชผลในพื้นที่แปลงทำกิน จากขายกล้วย ขายปลา ขายผัก ไม้ไผ่เยอะ แต่ก็ไม่ได้ลำบากเหมือนเมื่อก่อน พออยู่ได้ เลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้จากเมื่อก่อนไม่ได้คิดเลยว่าจะทำมาหากินอะไร”

คาเฟ่ บ่อแก้ว ในพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ชุมชนบ่อแก้วได้มีการยึดคืนผืนดินในฐานะเจ้าของตามโฉนดชุมชน เป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นกระบวนการดำเนินงานบนพื้นฐานของภูมิปัญญา ชาวนา ที่เป็นผู้จัดการพื้นที่ เช่น การวางโครงสร้างพื้นที่ ป่า การผลิต และการตลาดโดยชุมชนเอง และ พอช.เข้ามาหนุนเสริมการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน โดยมีรูปธรรม เช่น ป่าสมุนไพรและป่าชุมชน การทำเกษตรอินทรีย์และผสมผสาน และการบำรุงดูแลรักษาป่าชุมชน

ป่าสมุนไพร และป่าชุมชน : ชุมชนได้มีการจัดระเบียบการเข้าใช้ “ป่าสวน” รอบแปลงโฉนด โดยนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ เช่น แยกขอบเขตป่าหนุ่ม-ป่าแก่ มีการหยอด “ลูกไม้” หลังจากใช้พื้นที่ และสร้างแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า และป่าสมุนไพรกลายเป็นแหล่งอาหารและยา โดยมีผักหวาน หน่อไม้ เห็ด และไข่มดแดงหมูนเวียนเป็นวัฏจักรในฤดูกาล

การทำเกษตรอินทรีย์และผสมผสาน : ชุมชนยืนหยัดผลิตพืชโดยไม่ใช้สารเคมี เช่น พืชผักสวนครัว ไม้ผล และมีการปลูกผสมผสานไม้ยืนต้น - ไม้ล้มลุก เพื่อสภาพนิเวศที่สมดุล และมีระบบ “โรงเรียนชาวนา” ของชุมชนถ่ายทอดเทคนิคเกษตรเชิงนิเวศและสร้างอุดมการณ์ขับเคลื่อนการก้าวพ้นปัญหาที่ดินเดิม

การบำรุงดูแลรักษาป่า : ชุมชนบ่อแก้วมีพื้นที่ป่าชุมชน 2 พื้นที่ ซึ่งอยู่ในแปลง 1 จำนวน 1 ไร่ และอยู่ในแปลง 3 จำนวน 4 ไร่ ทางชุมชนมีการจัดการร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้และฝ่ายปกครองท้องถิ่น ท้องถิ่น โดยการร่วมทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันไฟป่า มีการเดินสำรวจป่าดูความหลากหลายของพันธุ์ไม้ในชุมชน ซึ่งในช่วงฤดูฝนระหว่างเดือนเมษายน – กันยายน จะมีเห็ด หน่อไม้ขึ้นเป็นจำนวนมาก เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้าไปเก็บหาขายบริเวณและจำหน่าย และจะมีการปิดป่าเพื่อพักฟื้นให้ป่าคืนสภาพในช่วงเดือนตุลาคม

ผลจากการดำเนินการดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบ่อแก้ว ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ได้ ส่งผลให้พื้นป่ามีความสมดุลและมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพรเพื่อการบริโภคและสร้างรายได้ให้กับชุมชน และคนในพื้นที่มีสุขภาพดีจากการผลิตและบริโภคพืชผักที่ไม่ใช้สารเคมี และผู้คนยังมีอุดมการณ์ในการขับเคลื่อนงานเพื่อแก้ปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ด้วย

ความภาคภูมิใจ การเปลี่ยนแปลงขององค์กรชุมชนที่ชื่อ “บ่อแก้ว”

หลังจากทำบ้านมั่นคงบ่อแก้วเสร็จแล้ว สิ่งที่เราเห็นได้ชัดคือ การช่วยเหลือกันของพี่น้องและการรวมกลุ่มทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองว่าสามารถที่จะบริหารจัดการงบประมาณของตนเองได้ ทำให้มีศักยภาพทั้งเรื่องการบริหารงบประมาณ การพัฒนาคน การพัฒนาพื้นที่รวมทั้งการจัดการบ้าน และสามารถรวมกลุ่มเพื่อผลักดันในเรื่องของนโยบายได้ จากที่ถูกผลกระทบจากนโยบายของรัฐผลักดันเขาออกจากพื้นที่ทำให้รู้สึกว่าเขาเป็นคนที่ดีอยู่โอกาสและไม่สามารถเข้าถึงการพัฒนาของหน่วยงาน ทั้งเรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัย แต่หลังจากที่ได้รับการสนับสนุนของบ้านมั่นคงแล้วทำให้มีบ้านเป็นของตัวเอง และมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงขึ้น สามารถออกแบบการพัฒนาพื้นที่ในแปลงของตนเองได้ ทำให้สามารถปลูกพืชได้ มีวิธีการออกแบบเรื่องเศรษฐกิจของตัวเอง กำหนดวิธีการดำเนินชีวิตทั้งเรื่องอาชีพ รายได้ด้วยตัวเอง และผลักดันให้เกิดการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ เช่น เรื่องของระบบน้ำบาดาล สุดท้ายก็นำไปสู่ความเข้มแข็งขึ้นได้ด้วยตัวของชุมชนเอง

บทสรุป การเดินทางของชุมชนบ่อแก้ว

นับจากการต่อสู้ที่ยาวนานของชุมชนบ่อแก้ว สิ่งที่เราได้เรียนรู้ คือ มนุษย์ทุกคนควรได้รับสิทธิและโอกาสในการเข้าถึงที่ดินและการพัฒนาระดับคุณภาพชีวิต ตามรัฐธรรมนูญที่เขียนไว้ว่า ทุกคนควรมีที่ดินที่อยู่อาศัยที่มั่นคง วันนี้ชุมชนบ่อแก้วได้เป็นพื้นที่ต้นแบบในการต่อสู้และผลักดันเพื่อให้เขาได้รับในสิ่งที่เขาควรจะได้รับ ดังนั้น การทำโครงการบ้านมั่นคงชนบทชุมชนบ่อแก้ว จึงเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมที่สุดในการต่อสู้เรื่องสิทธิของคนทุกคน ถึงแม้ว่า

วันนี้ชุมชนจะยังไม่ได้ถึงเป้าหมายทั้งหมด แต่ก็นับว่าการเดินทางของชุมชนบ่อแก้วเป็นการเริ่มต้นที่เห็น
แสงสว่างที่ปลายอุโมงค์

การมาเยี่ยมเยียนของบุคคลสำคัญ เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความสำเร็จชุมชน